

PREZIDENT VAKOLATLARINING KONSTITUTSIYAVIY CHEGARALARINI TA'MINLASHDA KONSTITUTSIYAVIY SUDNING O'RNI: HUQUQIY ASOSLAR VA AMALIY MEXANIZMLAR

Nurmatova Matluba Abdimurotovna

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20929102>

Annotatsiya. Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy vakolatlari chegaralarini ta'minlashda Konstitutsiyaviy sudning o'rni amaldagi konstitutsiyaviy-huquqiy normalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohotdan keyingi huquqiy model, Konstitutsiyaviy sudning Prezident hujjatlari ustidan nazorat qilish vakolati, konstitutsiyaviy shikoyatning amaldagi doirasi hamda Prezident vakolatlarini muvozanatlash mexanizmlari yoritiladi. Tezisda ilgari surilgan takliflar amaldagi qonunchilikda allaqachon nazarda tutilgan institutlarni takrorlamaydi, balki ularning qo'llanish sifatini oshirishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiyaviy sud, Prezident vakolatlari, konstitutsiyaviy nazorat, Prezident hujjatlari, hokimiyatlar bo'linishi, konstitutsiyaviy shikoyat, sud hokimiyati, O'zbekiston Respublikasi.

KIRISH

Huquqiy davlatda davlat hokimiyati organlari vakolatlarining aniq konstitutsiyaviy chegaralarda amalga oshirilishi Konstitutsiyaning ustunligi, qonuniylik va hokimiyatlar bo'linishi prinsiplarining amaliy ifodasidir. Prezident instituti davlat boshqaruvi tizimida alohida o'rin tutadi: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasiga ko'ra, Prezident davlat boshlig'i hisoblanadi hamda davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini va hamkorligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, Prezident vakolatlari cheksiz siyosiy ixtiyor sifatida emas, balki Konstitutsiya va qonunlar bilan belgilangan huquqiy chegaralar doirasida amalga oshiriladi. Konstitutsiyaning 110-moddasida Prezident Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqarishi belgilangan. Demak, Prezident hujjatlarining asosiy konstitutsiyaviy mezoni – ularning Konstitutsiya va qonunlarga muvofiqligidir.

Mazkur tezisning maqsadi – Konstitutsiyaviy sudning Prezident vakolatlarining konstitutsiyaviy chegaralarini ta'minlashdagi o'rnini amaldagi qonunchilik asosida tahlil qilish, avvalgi tahrirlarda uchraydigan eskirgan yoki allaqachon amalga oshirilgan takliflarni ajratish hamda dolzarb takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

1. KONSTITUTSIYAVIY SUDNING HUQUQIY MAQOMI VA PREZIDENT HUJJATLARINI NAZORAT QILISH VAKOLATI

O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi 2021-yil 27-apreldagi O'RQ-687-son Konstitutsiyaviy Qonuni amaldagi asosiy maxsus hujjat hisoblanadi.

Mazkur Konstitutsiyaviy Qonunning 3-moddasiga ko'ra, Konstitutsiyaviy sud doimiy faoliyat yurituvchi sud hokimiyati organi bo'lib, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat hujjatlarining Konstitutsiyaga muvofiqligi to'g'risidagi ishlarni ko'radi. Bu ta'rif

Konstitutsiyaviy sudning vazifasini siyosiy nazorat emas, balki huquqiy-konstitutsiyaviy baholash sifatida belgilaydi.

Konstitutsiyaviy Qonunning 4-moddasi birinchi qismi 1-bandiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis palatalari qarorlari, Prezident farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, Hukumat va mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlari, shuningdek davlatlararo shartnomaviy va boshqa majburiyatlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini aniqlaydi. Ushbu norma Prezident hujjatlarini konstitutsiyaviy nazorat qilishning bevosita huquqiy asosidir.

Prezident hujjatlari ustidan konstitutsiyaviy nazoratning mazmuni shundan iboratki, Konstitutsiyaviy sud hujjatning siyosiy maqsadga muvofiqligini emas, balki uning Konstitutsiya prinsiplari va normalariga mosligini baholaydi. Bunda Konstitutsiyaning 15-moddasida belgilangan Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi, to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi va yagona huquqiy makonning asosi ekanligi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Prezident vakolatlarini muvozanatlashning yana bir muhim institutsional ko'rinishi Konstitutsiyaning 111-moddasida ifodalangan. Unga ko'ra, Qonunchilik palatasi yoki Senat tarkibida ularning normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yuzaga kelganda yoxud palatalar bir necha marta Konstitutsiyaga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda, Oliy Majlis palatalari Prezidentning Konstitutsiyaviy sud bilan bamaslahat qabul qilgan qarori asosida tarqatib yuborilishi mumkin. Bu mexanizm parlamentni tarqatib yuborish kabi muhim vakolatning yakka tartibda emas, Konstitutsiyaviy sud ishtirokidagi konstitutsiyaviy maslahat orqali amalga oshirilishini nazarda tutadi.

Shuningdek, 2024-yil 12-yanvardagi O'RB-895-son Qonun bilan Konstitutsiyaviy sud vakolatlari yangilandi: Konstitutsiyaviy sud Prezident tomonidan imzolanganiga qadar konstitutsiyaviy qonunlarning, shuningdek ratifikatsiya qilish to'g'risidagi qonunlar Prezident tomonidan imzolanganiga qadar xalqaro shartnomalarning Konstitutsiyaga muvofiqligini aniqlaydi; referendumga chiqarilayotgan masalalarning Konstitutsiyaga muvofiqligi to'g'risida xulosa beradi. Bu preventiv konstitutsiyaviy nazorat elementlarini kuchaytiradi.

2. MUROJAAT SUBYEKTLARI VA KONSTITUTSIYAVIY SHIKOYAT

Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqiga ega subyektlar doirasini "tor" deb baholash amaldagi qonunchilikka mos kelmaydi. Konstitutsiyaviy Qonunning 27-moddasida bunday subyektlar keng ko'rsatilgan: Oliy Majlis palatalari, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, Ombudsman, Bolalar ombudsmani, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, Qonunchilik palatasi deputatlarining kamida to'rtidan bir qismi, Senat a'zolarining kamida to'rtidan bir qismi, Oliy sud, Bosh prokuror, Hisob palatasi, Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz hamda Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakil.

Shu bois "Ombudsmanga murojaat huquqini berish" yoki "deputatlar guruhini murojaat subyekti sifatida kiritish" mazmunidagi takliflar bugungi kunda dolzarb emas, chunki ular amaldagi 27-moddada allaqachon nazarda tutilgan. Ilmiy taklif amaldagi mexanizmni takrorlamasligi, balki uning ishlash sifatini oshirishga qaratilishi kerak.

Konstitutsiyaviy shikoyat masalasida ham aniqlik zarur. Amaldagi Konstitutsiyaning 133-moddasi ikkinchi qismiga binoan, fuqarolar va yuridik shaxslar, agar sud orqali himoya qilishning boshqa barcha vositalaridan foydalanib bo'lingan bo'lsa, sudga ko'rib chiqilishi

tugallangan muayyan ishda sud tomonidan o'ziga nisbatan qo'llanilgan qonunning Konstitutsiyaga muvofiqligi to'g'risidagi shikoyat bilan Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilishga haqli.

Konstitutsiyaviy Qonunning 27-moddasi ham ushbu yondashuvni takrorlaydi: fuqaro yoki yuridik shaxsning fikricha qonun uning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini buzayotgan bo'lsa, u Konstitutsiyaga muvofiq kelmasa, sudda ko'rilishi tugallangan muayyan ishda qo'llanilgan bo'lsa hamda sudda himoya qilishning barcha boshqa vositalaridan foydalanib bo'lingan bo'lsa, Konstitutsiyaviy sudga shikoyat bilan murojaat qilinishi mumkin.

Konstitutsiyaviy Qonunning 86-moddasi esa bunday shikoyat bo'yicha ish yuritish tartibini belgilab, shikoyat sudda ishni ko'rib chiqish tugagan kundan e'tiboran bir yildan kechiktirmay berilishini nazarda tutadi. 2026-yil 20-apreldagi O'RQ-1135-son Qonun bilan 41-modda fuqaroning iltimosiga ko'ra davlat hisobidan yuridik yordam ko'rsatadigan advokat ishtirokini ta'minlash choralarini ko'rish haqidagi qoida bilan to'ldirilgani konstitutsiyaviy shikoyat institutining amaliy ochiqligini kuchaytiradi.

Biroq muammo shundaki, individual konstitutsiyaviy shikoyatning amaldagi doirasi "qonun" bilan cheklangan. Prezident farmoni, qarori yoki farmoyishi muayyan ishda huquqqa ta'sir qilgan hollarda fuqaro yoki yuridik shaxs bevosita shu hujjat yuzasidan konstitutsiyaviy shikoyat kiritish huquqiga ega emas. Bunday holatlarda Prezident hujjatini Konstitutsiyaviy sudga tekshirtirish, asosan, 27-moddada ko'rsatilgan davlat organlari va mansabdor shaxslar murojaati yoki Oliy sudning sudlar tashabbusi asosida kiritadigan murojaati orqali amalga oshiriladi.

3. XORIJIY TAJRIBA VA O'ZBEKISTON UCHUN AMALIY XULOSALAR

Qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, konstitutsiyaviy nazoratning samaradorligi faqat Konstitutsiyaviy sudga keng vakolat berilishi bilan emas, balki murojaat qilish kanallarining ishlashi, sudning mustaqilligi va qarorlarining ijrosi bilan belgilanadi.

Germaniya tajribasida Federal Konstitutsiyaviy sud konstitutsiyaviy organlar o'rtasidagi vakolat nizolarini ko'rib chiqish, normativ nazorat va konstitutsiyaviy shikoyatlar orqali hokimiyat tarmoqlari muvozanatini ta'minlaydi. Fransiyada 2008-yilgi islohotlardan keyin joriy qilingan ustuvor konstitutsiyaviy masala instituti sud jarayonida qo'llanilishi lozim bo'lgan qonun normalarining konstitutsiyaviyligini tekshirishga yo'l ochdi. Koreya Respublikasi tajribasi esa Konstitutsiyaviy sud prezident hokimiyati bilan bog'liq eng muhim siyosiy-huquqiy masalalarda ham konstitutsiyaviy arbitraj vazifasini bajarishi mumkinligini ko'rsatadi.

O'zbekiston modeli ushbu tajribalardan ayrim jihatlarni allaqachon qabul qilgan: konstitutsiyaviy shikoyat mavjud, deputatlar va senatorlar guruhlar murojaat qilish huquqiga ega, Ombudsman va boshqa inson huquqlari institutlari murojaat subyekti sifatida belgilangan, Prezident hujjatlari Konstitutsiyaviy sud nazorati doirasiga kiritilgan. Shu sababli asosiy vazifa yangi institutlarni nomigagina taklif qilish emas, balki mavjud institutlarning real ishlashini ta'minlashdan iborat.

4. TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA DOLZARB TAKLIFLAR

Birinchidan, Konstitutsiyaning 111-moddasida nazarda tutilgan "Konstitutsiyaviy sud bilan bamaslahat" mexanizmining protsessual shaklini aniqroq tartibga solish maqsadga muvofiq. Oliy Majlis palatalarini tarqatib yuborish kabi o'ta muhim vakolat bo'yicha

Konstitutsiyaviy sudning pozitsiyasi qanday hujjat bilan rasmiylashtirilishi, unda qanday konstitutsiyaviy mezonlar baholanishi va uning oshkoralik darajasi Konstitutsiyaviy Qonun yoki Konstitutsiyaviy sud reglamentida batafsil belgilanishi lozim.

Ikkinchidan, individual konstitutsiyaviy shikoyat amalda faqat “qonun”ga nisbatan qoʻllanilishini inobatga olib, Prezident hujjatlari bilan bogʻliq holatlarda sudlar tashabbusi mexanizmini kuchaytirish zarur. Bunda umumiy yurisdiksiya, iqtisodiy va maʼmuriy sudlarda ishni koʻrayotgan sud normativ-huquqiy hujjatning, shu jumladan Prezident hujjatining Konstitutsiyaga muvofiqligi yuzasidan shubha tugʻilganda, ushbu masalani Oliy sud orqali Konstitutsiyaviy sudga olib chiqish tartibi amaliy yoʻriqnoma yoki plenum tushuntirishi darajasida aniqlashtirilishi mumkin.

Uchinchidan, Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilish huquqiga ega subyektlar, xususan Ombudsman, Bolalar ombudsmani, Inson huquqlari boʻyicha Milliy markaz va Biznes-ombudsman tomonidan Prezident hujjatlari yoki boshqa ijro hokimiyati hujjatlarining konstitutsiyaviyligi yuzasidan huquqiy monitoring yuritish amaliyoti kuchaytirilishi lozim. Bu taklif ularga yangi vakolat berishni emas, mavjud vakolatdan samarali foydalanishni nazarda tutadi.

Toʻrtinchidan, Konstitutsiyaviy Qonunning 73-moddasida Konstitutsiyaga muvofiq emas deb topilgan normativ-huquqiy hujjat yoki uning bir qismi amal qilishini tugatishi, uni qabul qilgan davlat organi esa bir oydan kechiktirmay oʻz hujjatini Konstitutsiyaga muvofiqlashtirishi belgilangan. Shuning uchun “qarorlar ijrosi uchun muddat joriy etish” taklifi toʻgʻri emas; amaliy ehtiyoj – ushbu bir oylik muddatga rioya etilishi boʻyicha ochiq monitoring va yillik axborotlarda alohida koʻrsatkichlar berishdir.

Beshinchidan, Konstitutsiyaviy sud qarorlarining asoslantirish qismida Prezident hujjatlariga nisbatan qoʻllaniladigan konstitutsiyaviy mezonlarni izchil shakllantirish zarur. Xususan, hujjatning Konstitutsiya va qonunlarga asoslanganligi, vakolat doirasidan chiqmasligi, inson huquqlari va erkinliklarini cheklashda konstitutsiyaviy mezonlarga rioya qilingani, normativ-huquqiy hujjatlar ierarxiyasiga muvofiqligi hamda hokimiyatlar boʻlinishi prinsipiga taʼsiri alohida baholanishi kerak.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Yangi tahrirda 2023-yil 30-aprel kuni oʻtkazilgan referendumda qabul qilingan.
2. Oʻzbekiston Respublikasining “Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi toʻgʻrisida”gi 2021-yil 27-apreldagi OʻRQ-687-son Konstitutsiyaviy Qonuni. 2024-yil 12-yanvardagi OʻRQ-895-son, 2024-yil 29-fevraldagi OʻRQ-917-son va 2026-yil 20-apreldagi OʻRQ-1135-son qonunlar bilan kiritilgan oʻzgartirishlarni hisobga olgan holda.
3. Oʻzbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar toʻgʻrisida”gi 2021-yil 20-apreldagi OʻRQ-682-son Qonuni.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 2024-yil 6-dekabrda KSQ-4-son qarori bilan tasdiqlangan “Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 2024-yilda mamlakatdagi konstitutsiyaviy qonuniylikning holati toʻgʻrisida axboroti”.
5. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Articles 93–94.

6. Constitution of the French Republic of 4 October 1958. Article 61-1.
7. Constitutional Court of Korea. 2024Hun-Na8, 4 April 2025.